

พิกุล ดอกไม้ในยาไทย

ดร.ลักขณา เจริญใจ

...ถึงวัดพิกุลฉุนขึ้นระรื่นรส
เหมือนไม้สดหอมกรุ่นพิกุลเอ๋ย
เจ้าร้อยพวงมาลัยให้พี่ชาย
ได้เสียดเสยสวมกรแล้วซ่อนชม...^๑

พิกุล เป็นไม้ยืนต้นมีถิ่นกำเนิดจากประเทศอินเดีย พม่า มาเลเซีย พบในป่าดงดิบแถบภาคใต้ และภาคตะวันออกของประเทศไทย ส่วนใหญ่ปลูกประดับเพื่อให้ร่มเงา สมัยก่อนนิยมปลูกในวัด ปัจจุบันปลูกทั่วไป ขยายพันธุ์โดยตอนกิ่ง เพาะเมล็ด หรือปักชำกิ่ง และออกดอกเกือบตลอดปี พิกุลมีชื่ออื่นที่เรียกตามท้องถิ่นเช่น กุน (ภาคใต้) แก้ว (ภาคเหนือ) ขางดง (ลำปาง ลำพูน) พิกุลป่า (สตูล) ชื่อวิทยาศาสตร์คือ *Mimusops elengi* L. จัดอยู่ในวงศ์ Sapotaceae พิกุลเป็นต้นไม้ที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระราชทานให้เป็นต้นไม้ประจำจังหวัดลพบุรี

ลักษณะของต้นพิกุลมีขนาดสูง ๑๐-๒๐ เมตร เรือนยอดรูปเจดีย์หรือกลมทึบ เปลือกต้นสีเทาแกมน้ำตาล ใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปไข่ หรือใบหอก กว้าง ๒-๕ ซม. ยาว ๕-๑๐ ซม. ขอบใบเป็นคลื่น โคนใบมน ปลายใบเรียวแหลม หรือเป็นติ่งสั้นๆ ผิวใบเกลี้ยงเป็นมัน เนื้อใบเหนียว ดอก สีขาวนวล ออกเดี่ยว หรือเป็นกระจุก ๒-๖ ดอก ตามซอกใบใกล้ปลายกิ่ง ดอกทรงกลม มีกลีบดอกหยาบๆ อยู่โดยรอบ ๒๔ กลีบ เรียงซ้อนกันสองชั้น กลีบเลี้ยงสีน้ำตาลอ่อนเป็นจักแหลมๆ มี ๘ กลีบ เรียงสองชั้น โคนเชื่อมกันเล็กน้อย ร่วงง่าย ดอกมีกลิ่นหอมเย็น และกลิ่นคงอยู่แม้ตากแห้ง ผลรูปไข่รี กว้าง ๑.๕ ซม. ยาวประมาณ ๒.๕ ซม. เมื่ออ่อนสีเขียว เมื่อสุกสีแดงอมส้ม รับประทานได้ มีรสหวานเล็กน้อย เมล็ดรูปไข่ สีดำเป็นมัน มักมีเมล็ดเดี่ยว สารสำคัญในดอกพิกุล มีน้ำมันหอมระเหย สาร β -amyrin saponin และสารประกอบกลุ่ม alkaloids

ดอกพิกุล ^๒

ผลอ่อน ^๓

เปลือกต้น ใบ เมล็ด ^๔

พิกุล มีประโยชน์ และสรรพคุณหลายอย่าง **เปลือกต้น** มีรสฝาด น้ำต้มเปลือกใช้อมแก้ปากเปื่อย แก้เหงือกบวม อักเสบ **เนื้อไม้** ใช้ทำเสา พื้น ฝา โครงเรือเดินทะเล เกรียน คันธนูไม้เท้า ตำมรุม หมอนรางรถไฟ **ดอก** ใช้ทำบุหงา สีกลิ่นหอมเย็น รสหอมสุขุม ดอกจะบานตอนเช้ามีด และร่วงตอนกลางวัน ดอกแห้ง เป็นหนึ่งในเกสรทั้ง ๕ ทั้ง ๗ และทั้ง ๙ ใช้ปรุงรยาหอม ยานัตถ์ แก้ไข้ ปวดศีรษะ เจ็บคอ ร้อนใน บำรุงหัวใจ **ราก** มีรสขมฝืดเย็น เข้ายาบำรุงโลหิต แก้เสมหะ แก้ลม **กระพี้** รสเมาเบื่อ แก้เกลื้อน **แก่น** มีรสขมฝืดเย็น เข้ายาบำรุงโลหิต ยาแก้ไข้ ฆ่าพยาธิ กลากเกลื้อน **ใบ** มีรสเบื่อฝาด เข้ายาแก้หืด ฆ่าเชื้อกามโรค ฆ่าพยาธิ **ผล** แก้ไข้ แก้ท้องเสีย สมานแผล แก้เสมหะ แก้บิด ปวดเบ่ง แก้ฝีเปื่อยพัง แก้บวม แก้ตัวพยาธิ แก้ตกโลหิต **เมล็ด** รสฝืดเย็น แก้แมงกินพื้น แก้ท้องผูก พรรดิก และมีฤทธิ์ขับปัสสาวะ **ขนดอก** คือเนื้อไม้ที่มีเชื้อราเจริญอยู่ เนื้อไม้มีสีน้ำตาลเข้มประขาว หรือต่างเป็นจุดขาวเหมือนรอยกระสุน จึงอาจเรียกว่า bullet wood ขนดอกพิกุลเป็นเครื่องยาไทย มีกลิ่นหอม รสจืด มีสรรพคุณบำรุงตับ ปอด และหัวใจ แก้ลมวิงเวียน บำรุงทารกในครรภ์ และทำให้หัวใจชุ่มชื้น ตำราสรรพคุณยาโบราณจึงจัดพิกุลเข้าเครื่องยาพิกัตเกสรทั้ง ๕ ทั้ง ๗ และทั้ง ๙ เข้ายาหอม ยานัตถ์ ยาแก้ไข้ แก้ปวดหัว แก้เจ็บคอ และแก้ร้อนใน โดยใช้ทั้งดอกซึ่งหมายรวมถึงกลีบเลี้ยง กลีบดอก เกสรเพศผู้ และเกสรเพศเมีย ดอกพิกุลแห้งที่มีจำหน่ายในร้านยาไทยมีหลายแบบคือ ฐานรองดอก ฐานรองดอกและดอก หรือดอกล้วน การสั่งซื้อจึงต้องระบุส่วนที่ต้องการให้ชัดเจน นอกจากนี้ลักษณะการเรียงตัวของกลีบดอกพิกุลที่มีความมดงามละเอียดอ่อนเฉพาะตัว จึงมีการนำมาเป็นแบบลวดลายของเครื่องประดับ ลายผ้าทอ และลายเครื่องจักสาน เรียกกันว่า "ลายดอกพิกุล"

ฤทธิ์ทางเภสัชวิทยา^๕ พบว่าพิกุลมีฤทธิ์ขับปัสสาวะ ต้านเชื้อไวรัส ลดอัตราการเต้นของหัวใจ ทำให้โปตัสเซียมต่ำ ลดความดันโลหิต มีผลต่อการแบ่งตัวของเซลล์ ต้านฮีสตามีน ลดการหดเกร็งของกล้ามเนื้อเรียบ ฆ่าพยาธิ ฆ่าเชื้อรา ฆ่าเชื้ออสุจิ การทดลองทางคลินิก พบว่า น้ำสกัดดอกพิกุลแห้งมีฤทธิ์ขับปัสสาวะในสุนัขที่สลบ และออกฤทธิ์โดยตรงต่อ renal parenchyma ทำให้ความดันโลหิต และการเต้นของหัวใจลดลง^๖ กลไกการขับปัสสาวะของน้ำสกัดดอกพิกุลคล้ายกับยา furosemide^๗ เมื่อนำน้ำสกัดดอกพิกุลที่เอาเปลือกโปตัสเซียมออกไป มาทดลองขับปัสสาวะใน สุนัข หนูขาวปกติ และหนูขาวที่ตัดต่อมหมวกไตออก พบว่ายังมีฤทธิ์ขับปัสสาวะ และฤทธิ์ของน้ำคั้นดอกพิกุลไม่แตกต่างจากยา spironolactone เมื่อทดลองในหนูที่ตัดต่อมหมวกไตออก^๘ มีรายงานว่าสารสกัดแอลกอฮอล์ของเปลือกต้นพิกุลขนาด ๕๐, ๑๐๐, ๓๐๐ ๕๐๐ มก./กก. มีฤทธิ์ลดการอักเสบของทางเดินอาหาร (gastric ulceration) ในหนู^๙ นอกจากนี้ยังพบว่าสารสกัดเอทิลอะซิเตทของเมล็ดพิกุลมีสาร 2,3-dihydro-3,3'4'5',7-pentahydroxyflavone และ 3,3'4'5',7-pentahydroxyflavone ซึ่งมีฤทธิ์ยับยั้งการเจริญของเชื้อแบคทีเรียแกรมบวก และแกรมลบ^{๑๐}

การทดสอบความเป็นพิษ^๕ เมื่อฉีดสารสกัดต้นพิกุลแห้งด้วย ๕๐% แอลกอฮอล์ เข้าช่องท้องหนูขาว พบว่าขนาดที่ทำให้หนูขาวตายครั้งหนึ่ง คือ ๖๘.๑ มก./กก. เมื่อฉีดเข้าปอดซึ่งสกัดได้จากผลแห้งเข้าช่องท้องหนูถีบจักร พบว่าขนาดที่ทำให้หนูถีบจักรตายครั้งหนึ่ง คือ ๔๐ มก./กก. นำรากที่มีเชื้อราขึ้นของต้นพิกุลมาสกัดด้วย ๕๐% แอลกอฮอล์ แล้วฉีดเข้าใต้ผิวหนังของหนูขาว พบว่า ขนาดที่ทำให้หนูขาวตายครั้งหนึ่ง คือ ๗.๑๑ ก./กก. นอกจากนี้ยังมีรายงานการศึกษาความเป็นพิษของสารสกัดน้ำและเอทานอลของพิกุลต่อหอยเชอรี่ พบว่า สารสกัดน้ำของพิกุลมีความเป็นพิษต่อหอยขนาดใหญ่มากกว่าสารสกัดเอทานอลของพิกุลอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ สารสกัดเอทานอลของพิกุลมีความเป็นพิษต่อหอยขนาดเล็กมากกว่าหอยขนาดใหญ่อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ^{๑๑}

ดอกพิกุล จัดเป็นยารสเย็น เป็นส่วนประกอบอยู่ในตำรับยาไทยหลายตำรับ เช่น ไนคัมภีร์มหาโชติรัตน์ ๑ ๒ และ ๓ ตำรับยาบำรุงโลหิต ยาเกสรทิคุณ ยาเทพนิมิต ตำรายาโอสถพระนารายณ์ ตำรับยามโหสถิจันท์ และในบัญชียาสมุนไพรว.ศ. ๒๕๔๙ ของกระทรวงสาธารณสุข^{๑๒} ดอกพิกุลเป็นส่วนประกอบอยู่ในตำรับยาหอมเทพจิตร ยาหอมบัวโกฏ

และยาเขียวหอม ซึ่งคณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ได้ผลิตยาหอมเทพจิตร ในรูปยาผงเพื่อจำหน่าย โดยมีการควบคุมคุณภาพทุกขั้นตอนการผลิตและผ่านการฉายรังสีแกมมาเพื่อฆ่าเชื้อ

เอกสารอ้างอิง

๑. สุนทรภู่ นีราศพระประธม
๒. รูปดอกพิกุล และผลอ่อน สืบค้นเมื่อ ๘ มี.ค. ๒๕๕๒ จาก http://www.panmai.com/PvFlower/fl_28.shtml
๓. รูปผลอ่อน สืบค้นเมื่อ ๘ มี.ค. ๒๕๕๒ จาก <http://agkc.lib.ku.ac.th/plantwebsite/webpage/Trees>
๔. รูปเปลือกต้น ใบ เมล็ด สืบค้นเมื่อ ๘ มี.ค. ๒๕๕๒ จาก <http://images.google.co.th/imgres?imgurl=http://www.dnp.go.th/mfcd1/saraburisite/image/leaf13.gif>
๕. นันทวัน บุญยะประภัสร์ และอรนุช โชคชัยเจริญพร สมุนไพร..ไม้พื้นบ้าน (๓) ๒๕๔๒ บริษัท ประชาชน จำกัด กรุงเทพฯ
๖. Duangta Kanjanapothi, Panee Tejasen. A pharmacological study of certain diuretic actions of *Mimusops elengi* (Pikhun). *Chiangmai Med Bull.* ๑๙๗๐; ๙(๒): ๘๙-๑๐๓
๗. Duangta Kanjanapothi, Panee Tejasen. Study of the mechanism of diuretic action of pikhun flower extract. *Chiangmai Med Bull.* ๑๙๗๑; ๑๐(๒): ๘๙-๙๗
๘. Prapai Srinualchai, Panee Tejasen. Investigation of the diuretic effects of *Mimusops elengi* (Pikhun) in dogs and rats. *Chiangmai Med Bull.* ๑๙๗๔; ๑๓(๑): ๕-๒๒
๙. Payal J. Shah, Mitesh S. Gandhi, Mamta B. Shah, Sunita S. Goswami, Devdas Santani. Study of *Mimusops elengi* bark in experimental gastric ulcers. *J. Ethnopharmacology* ๒๐๐๓; ๘๙: ๓๐๕-๓๑๑.
๑๐. K.M. Hazra, R.N. Roy, S.K. Sen, S. Laskar. Isolation of antibacterial pentahydroxy flavones from the seeds of *Mimusops elengi* Linn. *African J. Biotechnology* ๒๐๐๗; ๖(๑๒): ๑๔๔๖-๑๔๔๙.
๑๑. สมฤดี ม่วงน้อย ความเป็นพิษของสารสกัดจากพืชพื้นเมืองต่อหอยเชอรี่ วิทยานิพนธ์ ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (สุขาภิบาลสิ่งแวดล้อม) มหาวิทยาลัยมหิดล ๒๕๔๕
๑๒. คณะกรรมการแห่งชาติด้านยา บัญชียาจากสมุนไพร พ.ศ.๒๕๔๙ ตามประกาศคณะกรรมการแห่งชาติด้านยา (ฉบับที่ ๕) พ.ศ. ๒๕๔๙ เรื่อง บัญชียาหลักแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๗ (ฉบับที่ ๔) พิมพ์ครั้งที่ ๒ โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย: กรุงเทพมหานคร ๒๕๕๑
๑๓. ไม้ดอก และไม้ประดับ เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
๑๔. ชยันต์ พิเชียรสุนทร และวิเชียร จีรวงศ์ คู่มือเภสัชกรรมแผนไทย เล่ม ๕ คณะเภสัช สำนักพิมพ์อมรินทร์ กรุงเทพฯ ๒๕๔๗